

КОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'371

Н.А. Карпенко

РОЛЬ СУБКОНЦЕПТІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ КОНЦЕПТУ ЖІНКА В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЮЛІЯ, АБО ЗАПРОШЕННЯ ДО САМОВБИВСТВА»

Статтю присвячено аналізу лексичних одиниць на позначення гендерних субконцептів, що функціують у художньому дискурсі П. Загребельного. Аксиологічна маркованість виокремлених номінативних одиниць, що зумовлена екстралінгвальними чинниками, свідчить про зміну сприйняття жінки в суспільстві, яку простежуємо завдяки аналізу семантичної структури відповідних іменників. Разом із негативно маркованими іменниками виявляємо також іменники, що містять позитивну оцінку та свідчать про ставлення до жінки як до божественної істоти.

Ключові слова: концепт, гендерний субконцепт, аксиологічна маркованість, семантична структура, оцінка.

Карпенко Н.А. Роль субконцептов в реализации содержания концепта женщина в романе П. Загребельного «Юлия, или приглашение к самоубийству». *Статья посвящена анализу лексических единиц, которые отображают гендерные субконцепты, функционирующие в художественном дискурсе П. Загребельного. Аксиологическая маркированность выделенных номинативных единиц, которые обусловлены экстралингвальными факторами, свидетельствует про изменение восприятия женщины в обществе, которое прослеживаем посредством анализа семантической структуры соответственных имен существительных. Наряду с негативно маркированными существительными выделяем также имена существительные, которые содержат позитивную оценку и свидетельствуют об отношении к женщине как к божественной сущности.*

Ключевые слова: концепт, гендерный субконцепт, аксиологическая маркированность, семантическая структура, оценка.

Karpenko N.A. The role of subconcepts in realization of the concept woman in P. Zagrebelskiy's novel "Yulia, abo zaproshennia do samohubstva" ("Julia or the invitation to committing suicide"). *The article is devoted to the analysis of the lexical units that represent gender subconcepts functioning in P. Zagrebelskiy's fictional discourse. Axiological charge of the nominative units that are singled out and the usage of which is the result of extralingual factors proves the changes in the perception of a woman in society. These changes are observed by means of analysis of the semantic structure of the corresponding nouns. Along with the nouns with the negative charge, nouns with positive evaluation are singled out. They prove the view of a woman as a divine being.*

Keywords: concept, gender concept, axiological charge, semantic structure, evaluation.

Засоби омовлення концепту жінка на сьогодні отримали належну увагу дослідників мови у межах сучасного прагматично зорієнтованого мовознавства. Метафоричне вираження концепту в українській мові дослідила Т. Сукаленко [3]. Засоби омовлення концепту жінка в англійській літературі досліджували російські лінгвісти В. Васюк, Н. Паскова, О. Чибишева, у російській мові — Л. Адонина, М. Алексеєнко. Серед праць науковців, зусилля

яких сфокусовано на вербальній репрезентації концептів, розвідки й таких сучасних лінгвістів, як А. Вежбицька, Т. Вільчинська, С. Воркачов, В. Іващенко, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Космеда, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Кубрякова, П. Мацьків, В. Нерознак, Н. Плотнікова, З. Попова, Г. Слишкін, Й. Стернін, Т. Сукаленко, Р. Фрумкіна та ін.

Зазначимо, що питання дослідження концептів на сьогодні є достатньо вивченим, проте поліфункціональність сучасного мовознавства дозволяє вивчити цю ментальну структуру багатоаспектно та більш глибоко, що зумовлює використання цього терміну в низці сучасних праць. Посилена увага до вивчення концептів зумовлює актуальність дослідження, що її також вбачаємо у відповідності поставленої проблеми сучасним проблемам лінгвоконцептології та прагматично зорієнтованої лінгвістики.

Метою статті є виокремлення й аналіз лексичних одиниць, що становлять номінативне поле субконцептів *дружина есесівця*, *міліціонерка*, *жінка-службовець*, *удова* та містять смисли, які становлять оцінну складову концепту *жінка*.

У розвідці зосереджуємо увагу на репрезентації субконцептів у художньому дискурсі П. Загребельного. Характерним для досліджуваного письменника є систематичне оновлення, динаміка, що виявляється й у манері письма, — змінюється не лише тематика творів, а й мовні засоби, що їх уживає автор, які відображають зовнішність *жінки* та аспекти її фізичного спілкування з чоловіком. Ця тенденція зумовлена як заданою тематикою твору, так і динамікою суспільної моралі. До того ж П. Загребельний створює образи жінок, які є його сучасницями, що також впливає на структуру субконцептів.

У романі «Юлія» виокремлюємо концепт-образ *Юлія*, а також субконцепти, що членують його зміст на однорідні інформаційні блоки. Вони, на відміну від образу-концепту *Юлія*, не є центральними в загальній канві дискурсу; їх смислова структура не зреалізовується значною кількістю лексем, проте наявні мовні засоби, що становлять окремий концептуальний простір, дають підстави виокремлювати ці образи-концепти як самостійні одиниці мовної свідомості митця.

Субконцепти, що їх кваліфікуємо як периферійні відносно ключового концепту *Юлія*, диференціюємо за критеріями, зумовленими соціальними ролями жінок: 1) діяльність чоловіка — *дружина есесівця*; 2) професійна діяльність — *міліціонерка*; 3) соціальний стан — *жінка-службовець*; 4) сімейний стан — *удова*.

Критерієм диференціації образу-концепту *дружина есесівця* є професія чоловіка, що є показником патріархального устрою суспільства. У свідомості письменника цей образ-концепт має негативну оцінку, що зумовлюється історичними подіями, передусім перебігом і наслідками Великої Вітчизняної війни. Зміст образу-концепту мотивований сформованими стереотипами стосовно німецької нації у свідомості громадянства Радянського Союзу. У тлумачному словнику української мови подається таке визначення слова *есесівець*: «службовець фашистських каральних охоронних загонів (СС), на

якого спирався гітлерівський терористичний апарат» [2: 356], а отже, вмотивованість негативної оцінки образу-концепту є абсолютно прозорою.

Засоби омовлення образу-концепту *дружина есесівця* переважно втілені в прямих мові головних героїв, що свідчить про уникнення прямого вживання майстром слова фемінативів із виразною негативною оцінкою. Номінативні одиниці, що становлять зміст образу-концепту, відносимо до запозичень із німецької мови, які акцентують увагу на національності жінки та відображають іронічно-зневажливе ставлення до жінки, що інтенсифікується внаслідок сполучення із прикметником *розгодовані*, напр.: <...> *розгодовані німецькі фрау* <...> [1: 64]. Тут убачаємо деяку тавтологічність смислу, адже *фрау* можуть бути лише німецькі. Зазначені лексеми в українському лексиконі характеризують як лайливі слова. Їх часто використовують у функції вигуків, у яких міститься значний обсяг негативних емоцій. Такий прийом посилює експресію негативної оцінки.

Окрему групу становлять фемінативи-синоніми *шльондра*, *курва*, *лярва*, *лахудра* зі смислами «легка поведінка», «доступність», «розпуста», «безпринципність», які в українській мові мають негативні конотації, виражають зневажливе ставлення до жінки, зумовлене її легковажною поведінкою, напр.: <...> *гарнізонні шльондри* <...> [1: 73]; <...> *а ці лахудри виламуються тут перед нами, як ячні бублики* <...> [1: 71]; <...> *гарнізонні курви* <...> [1: 76]; *Прибери свою лярвочку!* [1: 83].

Структуру образу-концепту становлять зооніми, використання яких є наслідком метафоричного осмислення на основі актуалізації негативних асоціацій із зовнішнім виглядом тварин, зокрема їх надмірною вагою, незграбністю, напр.: <...> *зосереджуйся на цій есесівській свиноматці* <...> [1: 76]; *Ти можеш про це сказати оцим відгодованим німецьким телицям?* [1: 77]; *Вона починалася для нього теж одноденно, нагорода для переможця, знаряддя насолоди, німецькі чересла, фашистська утроба, помста й відплата, жажливий скіфський вершник на товстозадій німецькій кобилі* [1: 100]. Лексема *кобила* в переносному значенні слугує для назви «високої на зріст огрядної жінки» [2: 432], що в українській мові має негативну семантику; крім того, тлумачний словник фіксує помітку «вульгарне», тому вживання цього слова в сполученні з прикметником *товстозада* посилює загальну негативну маркованість цього образу-концепту.

Синонімічна пара *помста* — *відплата* відіграє важливу роль у репрезентації змісту цього образу-концепту, оскільки свідчить про бажання громадянина Радянського Союзу помститися німецькій спільноті в будь-який спосіб, а об'єктом відплати може бути й жінка, до якої чоловік виявляє зневажливе, споживацьке ставлення.

Структуру образу-концепту *дружина есесівця* становлять негативно марковані іменники, що акцентують увагу на сприйнятті німецької жінки як ворога, супротивника, як чужої людини й такої, яка знається із нечистою силою, що репрезентовано іменниками *вовчиця*, *ворогиня*, *відьма*, пор.: *Ворогиня. Вовчиця. Німецька відьма* [1: 72]. У цьому контексті простежуємо градацію — посилення негативної оцінки. Прикметники, що сполучаються із лексемами на позначення образу-концепту, також містять смисли

«несприйняття», «ненависть», «ворожнеча», «відчуженість» і засвідчують вороже ставлення до жінки, напр.: *Яке право мала ця чужа, власне ворожа жінка пересвітлюватися в його Юлію* <...> [1: 80].

Своєрідно репрезентовано й образ-концепт *міліціонерка*. Його номінативне поле становить похідний відмаскулінний фемінатив *міліціонерка*, властиву розмовно-побутовому стилю словоформу *міліціонерша* та юкстапозит *жінка-міліціонер*, що його перший елемент нейтралізує родову ознаку маскулізму *міліціонер*. Нейтралізацію родової ознаки й акцент на виконанні особою обов'язків, визначених її посадою, простежуємо у сполученні іменника *особа* із прикметником *службова*, напр.: <...> *змогли нарешті побачити перед собою не сповиту в міліцейське сукно службову особу, а молоду, буйнотілу жінку* [1: 24]. Прикметник *буйнотіла*, що відображає зовнішні риси жінки, визначаємо як неологізм. Прикметник *буйний*, семантична структура якого містить два ЛСВ, зокрема «1) який виявляється з великою силою; сильний, навальний; 2) який дуже сильно розрісся; пишний, розкішний» [2: 101], сполучаючись із іменником *тіло*, слугує для омовлення яскравої жіночої зовнішності, краса якої має найвищий ступінь вияву.

Простежуємо сполучуваність фемінативів-репрезентантів образу-концепту *міліціонерка* із лексемами, які містять смисли «твердість характеру», «серйозність», «непривітність», «непохитність», «вимогливість», що їх уживання свідчить про властивість жінки-міліціонера виявляти жорсткість та суворість у поведінці, що, головню, зумовлено специфікою її професійної діяльності, напр.: <...> *і суворий (але гарний незмірно) жіночий голос пролунав для обох докірливо і з загрозою* [1: 18]; *...суворо мовила вона* <...> [1: 18]; *Жінка мимоволі усміхнулася, <...> забула про міліцейську суворість, сказала майже ласкаво* <...> [1: 19].

Виявляємо вживання фемінативів у відповідних контекстах, які втілюють образ-концепт *жінка-службовець*, що також вербалізується в тексті твору. Смисли-форманти цього образу-концепту зумовлені особливостями політичного устрою Радянського Союзу та становищем жінки, задіяної в політичній сфері. Для вербалізації образу-концепту в тексті вживається іменник чоловічого роду *спеціаліст*, що називає особу жіночої статі за посадою безвідносно до її статевої ідентичності, напр.: <...> *спеціаліст нашого міністерства* <...> [1: 232]. Оскільки у сфері політики чоловіки становили переважну більшість, то ставлення до жінки було позначене повагою, захопленням, виключною прихильністю, пор.: *...була найбільша цінність того кола, власне, становила його справжню цінність, як рідкісний коштовний камінь визначав вартість золотої або навіть платинової каблучки* <...> [1: 233]. Ужито також іменники *ікона*, *статуя* (для поклоніння), напр.: *Була іконою, статуєю для поклоніння, жертвним камінцем, яким володів столичний жрець Хомухін* <...> [1: 233], що репрезентують вияви глибокої пошани до жінки-службовця та наділення її ознаками святості, божественною сутністю. Засоби омовлення, що втілюють образ-концепт *жінка-службовець*, головню, зумовлені гарною зовнішністю жінки.

У романі виокремлюємо смисли, що становлять образ-концепт *удова*. Цей образ-концепт не вербалізовано значною кількістю лексем, проте

виявляємо окремі елементи його структури, що дають підстави для висновків стосовно бачення жінки-вдови чоловіком. Наприклад, наведене усталене порівняння засвідчує те, що жінкам, які втратили чоловіків, властиві вияви хижості, люті й посиленна увага до чоловічої статі, що втілено в семантичній структурі лексеми *тигриця*, пор.: *Тут повен двір вдів. Як тигриці в клітках! Звіринець! Десять тигриць і один я, мужчина. Кинутий на розтерзання* [1: 141]. У наведеному прикладі змодельовано складний образний засіб: метафора накладається на метонімію. Маємо механізм: *жінка* – *звір* – *звіринець*. Використання такого образного засобу також посилює текстову експресію, негативну оцінку. Як зауважує Т. Сукаленко [3: 53], порівняння жінки з *тигрицею* є характерною рисою ідіостилю П. Загребельного.

Простеживши смислове поле субконцептів, робимо висновки про динаміку їхньої структури, що зазнала впливу екстралінгвальних чинників. Це мотивує використання лексем із негативними конотаціями, що їх уживання стосовно жінки розцінюється як ознака неповаги та споживацького до неї ставлення. Уживання конкретних лексем є наслідком історичних подій та міждержавних стосунків часів Великої Вітчизняної війни. Разом із тим виокремлено іменники із протилежною аксіологічною маркованістю, що також становлять смислове наповнення субконцептів та свідчать про максимальну повагу до жінки, про поклоніння їй та отождолення її з божественними істотами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Загребельний П.А.** Юлія, або запрошення до самовбивства : [роман] / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2002. – 351 с.
2. **Великий** тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. **Сукаленко Т.М.** Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : [моногр.] / Т. М. Сукаленко. – К. : Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
4. **Лисиченко Л.А.** Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [моногр.] / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вид. група «Основа», 2009. – 192 с.